

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.2>

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ ПОНОВЛЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ ДІЛЯНКАМИ ПІСЛЯ РОЗМІНУВАННЯ У ПОВОЄННІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Ільків Н.В.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3182-8391***Афтанасів В.М.,***здобувачка вищої освіти,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-2702-494X*

Ільків Н.В., Афтанасів В.М. Перспективи правового регулювання механізму поновлення права власності та користування земельними ділянками після розмінування у повоєнній перспективі.

Стаття присвячена дослідженню правових аспектів поновлення права власності та користування земельними ділянками після їх розмінування в умовах повоєнного відновлення України. З огляду на масштабні територіальні втрати, спричинені мінуванням земель унаслідок російсько-української війни, актуальність питання правового регулювання реабілітації земельного фонду набуває особливого значення. Досліджено взаємозв'язок між протимінною діяльністю та гарантіями речових прав на землю, включаючи юридичну кваліфікацію тимчасових обмежень щодо доступу до земельних ділянок у контексті забезпечення безпеки населення. Окреслено особливості поновлення права власності на землі після завершення розмінування, а також вказано на проблеми компенсації збитків, завданих воєнними діями, у межах механізму земельної реституції.

Авторами здійснено аналіз міжнародних нормативно-правових актів, що регламентують гуманітарне розмінування земель та екологічну безпеку. Разом з тим, розглядаються імперативні норми міжнародного права, які зобов'язують Україну здійснювати системні заходи з очищення територій від мінно-вибухових пристроїв, забезпечувати реституцію прав власників земельних ділянок та розробляти механізми компенсації заподіяної шкоди.

Досліджуються нормативні прогалини, що обумовлюють правову невизначеність у питаннях реінтеграції земель після розмінування, а також перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання з урахуванням міжнародних стандартів. Вказується на необхідність встановлення спеціального правового режиму тимчасово вилучених земель та запровадження ефективної адміністративної процедури реєстрації відновлених прав. Визначено необхідність інтеграції правових гарантій для землевласників і землекористувачів у процесі розмінування.

Зроблено висновок, що поновлення права власності та користування земельними ділянками після розмінування потребує розробки комплексного нормативного механізму, що передбачатиме процесуальні аспекти реституції речових прав на земельні ділянки після їх розмінування, компенсаційні заходи щодо відшкодування шкоди власникам земель та землекористувачам, а також гармонізацію національного земельного законодавства з міжнародно-правовими стандартами.

Ключові слова: розмінування земель, земельна реституція, поновлення права власності на землі, компенсація шкоди, екологічна безпека.

Ilkiv N.V., Aftanasiv V.M. Prospects for legal regulation of the mechanism for restoring ownership and use of land plots after demining in the post-war perspective.

The article is devoted to the the legal aspects of restoration of ownership and use of land plots after their demining in the context of post-war reconstruction of Ukraine. Given the large-scale territorial losses caused by land mines as a result of the Russian-Ukrainian war, the issue of legal regulation of land rehabilitation is of particular importance. The author examines the relationship between mine action and guarantees of real rights to land, including the legal qualification of temporary restrictions on access to land plots in the context of ensuring public safety. The author outlines the peculiarities

of restoration of land ownership after completion of demining, and also points out the problems of compensation for damages caused by military actions within the framework of the land restitution mechanism.

The article analyzes international legal acts regulating humanitarian land demining and environmental safety. The author also examines the mandatory norms of international law that oblige Ukraine to take systematic measures to clear territories of mines and explosive devices, ensure restitution of the rights of landowners and develop mechanisms for compensation for the damage caused.

The article examines the regulatory gaps that cause legal uncertainty in the reintegration of land after demining, as well as the prospects for improving the legal regulation in line with international standards. It is necessary to establish a special legal regime for temporarily withdrawn land and introduce an effective administrative procedure for registering restored rights. The author identifies the need to integrate legal guarantees for landowners and land users in the demining process.

It is concluded that restoration of ownership and use of land plots after demining requires the development of a comprehensive regulatory mechanism which will provide for procedural aspects of restitution of property rights to land plots after demining, compensation measures for damages to land owners, and land users, and harmonization of national land legislation with international legal standards.

Key words: land demining, land restitution, restoration of land ownership, compensation for damage, environmental safety.

Постановка проблеми. Проблематика реабілітації земель, що зазнали мінування під час повномасштабного російського збройного воєнного вторгнення в Україну, у повоєнній перспективі вже зараз формує складний правовий дискурс, у межах якого одностайно вказується на необхідність доктринального осмислення питань реституції речових прав на земельні ділянки, нормативно-правового регулювання відновлення земельного фонду, а також імплементації міжнародних стандартів гуманітарного розмінування. Своєю чергою, дослідження правового режиму земель, що перебували під впливом воєнних дій, актуалізує низку юридичних прогалин, пов'язаних із визначенням правового режиму таких земель, встановленням меж їх правової оборотоздатності та процедурою реінтеграції у цивільний обіг.

Як наслідок, правове регулювання реабілітації мінованих земельних ділянок потребує ґрунтовного доктринального аналізу та розробки концептуального підходу до забезпечення правової визначеності суб'єктів земельних правовідносин у період повоєнного відновлення. Відтак, необхідним є формування системного механізму, який би гарантував ефективне повернення земель у цивільний обіг, забезпечував баланс між екологічною безпекою та земельною рентабельністю, а також передбачав належний рівень правової охорони власників земельних ділянок у контексті їхнього конституційного права на володіння, користування та розпоряджання своїм майном.

Стан опрацювання. Наукове дослідження проблематики поновлення права власності та користування земельними ділянками після розмінування в контексті російсько-української війни перебуває на етапі формування комплексного доктринального підходу, що поєднує аналіз міжнародних зобов'язань України, особливостей національного земельного законодавства та механізмів правового захисту землевласників та землекористувачів. Окремі аспекти вивчення зазначеної проблематики знайшли своє відображення у працях В. Носіка [2], Т. Попович [3]. Однак, значна частина наукових досліджень присвячена окремим аспектам реабілітації земель, зокрема правовим механізмам рекультиватії та відновлення екосистеми забруднених територій (Т. Анопрієнко [5], Б. Деревянко [6], Т. Діденко [7] та інші).

Метою статті є системний аналіз правових аспектів поновлення права власності та користування земельними ділянками, що зазнали мінування під час російського воєнного вторгнення, та дослідження перспектив правового забезпечення процесу постконфліктного відновлення земельного фонду, формування комплексного механізму правової охорони суб'єктів земельних правовідносин, а також встановлення ефективних процедур компенсаційного відшкодування власникам та користувачам земельних ділянок.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок збройної агресії російської федерації значні площі сільськогосподарських та промислових земель України забруднені вибухонебезпечними предметами, що створює правові та екологічні ризики для їх подальшого використання. При цьому мінування територій спричинило істотні обмеження у реалізації речових прав на земельні ділянки, що вимагає розробки уніфікованого нормативного механізму їх реституції, компенсації завданої шкоди та забезпечення правової визначеності суб'єктів земельних правовідносин. У процесі відновлення земельних ділянок, що зазнали мінування, особливого значення набуває правове регулювання реабілітації територій, гарантування прав власності та користування землею, а також впровадження міжнародних стандартів гуманітарного розмінування.

Зважаючи на міжнародні зобов'язання України, процес гуманітарного розмінування здійснюється відповідно до норм міжнародного права. Згідно з Конвенцією про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення [1], Україна зобов'язана вживати системні заходи щодо очищення територій від мінно-вибухових пристроїв, що також передбачає координацію державної політики у сфері розмінування, міжнародну співпрацю та фінансування відповідних програм. Своєю чергою, і Женевські конвенції та додаткові протоколи до них, які закріплюють фундаментальні норми міжнародного гуманітарного права, що стосуються захисту цивільного населення та територій, які постраждали внаслідок бойових дій, водночас передбачають, що держави-учасниці зобов'язані забезпечувати належні умови для реабілітації земельного фонду, включаючи заходи щодо збереження екологічної безпеки та запобігання техногенним катастрофам [8].

Окрім імперативних норм міжнародного права, важливе значення мають рекомендаційні акти, що визначають основні напрями правового регулювання відновлення земель після їх мінування. У даному контексті особливо значима Резолюція 47/37 Генеральної Асамблеї ООН «Охорона навколишнього середовища в періоди збройних конфліктів» [9], що визначає концептуальні засади охорони природного середовища у періоди збройних конфліктів, державам висувається імперативний заклик до забезпечення дотримання міжнародно-правових положень, спрямованих на захист екологічної безпеки та мінімізацію негативного впливу військових дій на довкілля. У документі окреслюється необхідність приєднання країн до відповідних міжнародних конвенцій, що регулюють питання екологічного захисту, а також наголошується на доцільності інтеграції відповідних нормативних положень у систему військового регулювання шляхом їх імплементації у структуру статутів національних збройних формувань.

У Резолюції 56/4 Генеральної Асамблеї ООН [9] першочергово наголошується на важливості формування глобальної правової політики, спрямованої на запобігання екологічній експлуатації у ході воєнних конфліктів. Документ також акцентує увагу на необхідності консолідації міжнародної спільноти навколо питань захисту довкілля шляхом проведення відповідних інформаційних кампаній та науково-правових заходів, що сприятимуть підвищенню рівня правової обізнаності щодо наслідків воєнної діяльності для екологічної безпеки.

З огляду на актуальність зазначених проблем, нормативні положення вищенаведених резолюцій відіграють важливу роль у формуванні правових механізмів запобігання екологічним ризикам, пов'язаним із веденням бойових дій, та створюють передумови для імплементації відповідних гарантій у національні законодавчі системи держав-учасниць міжнародних договорів.

Ці основоположні засади мають відображення і на національному нормативному рівні. Відповідно до положень ст. 13 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, власність на землю, як об'єкт цивільно-правового регулювання, має функціональне обмеження, що зумовлює необхідність її використання виключно з урахуванням суспільних інтересів та гарантій безпеки. У межах протимінної діяльності принцип неприпустимості завдання шкоди людині та суспільству набуває правозастосовного значення, детермінуючи необхідність активного втручання відповідних організацій у механізм зменшення ризиків, пов'язаних з мінним забрудненням територій.

Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III визначає правові засади рекультивації земельних ділянок, що постраждали від техногенного забруднення, включаючи вибухонебезпечне ураження ґрунтів. Як вдало зазначає Т.Г. Попович, з огляду на імперативний характер норм земельного законодавства, діяльність суб'єктів, відповідальних за розмінування, не може залишатися в межах абсолютної нейтральності, оскільки їхні оперативні рішення безпосередньо впливають на рівень безпеки населення та екологічний стан мінно забруднених територій. У цьому контексті втручання в право власності на землю у межах заходів протимінної діяльності набуває доктринального обґрунтування та має бути визначене як складова механізму реалізації конституційних гарантій безпеки [3, с. 111].

Своєю чергою, Закон України «Про протимінну діяльність в Україні» від 06.12.2018 № 2642-VIII регулюючи організаційні та правові засади проведення гуманітарного розмінування, встановлює компетенцію органів державної влади у зазначеній сфері, а також передбачає державні гарантії захисту прав суб'єктів, чиї земельні ділянки постраждали внаслідок бойових дій. У даному контексті хочемо зазначити, що Україна здійснила важливий крок у напрямі подолання наслідків війни шляхом ухвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року [10]. Зазначений стратегічний документ закладає нормативно-управлінські засади реалізації заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків воєнних дій у частині мінного забруднення територій, а також на створення комплексної системи гарантування безпеки населення через впровадження ефективних процедур розмінування та превентивних заходів.

Змістовне наповнення Стратегії передбачає багаторівневий механізм її реалізації, що охоплює моніторинг та обстеження мінно забруднених територій, здійснення заходів безпосереднього роз-

мінування, проведення інформаційно-просвітницької роботи серед населення щодо правил безпечної поведінки, а також надання реабілітаційної підтримки особам, які постраждали внаслідок детонації вибухонебезпечних предметів [11, с. 277].

Варто наголосити на тому, що проблематика права власності на землю набуває критичного значення в умовах мінного забруднення територій, де обмеження доступу до земельних ділянок може тривати десятиліттями, суттєво впливаючи на соціально-економічну стабільність регіону. З даного приводу Т.Г. Попович зазначає, що органи, які здійснюють протимінну діяльність, включаючи національні центри, операторів розмінування та міжнародних донорів, переважно уникають правових аспектів земельної власності, мотивуючи це нейтральністю свого мандату, складністю регуляторних механізмів та політичною чутливістю питання [3, с. 109]. Втім, будь-яке рішення щодо обстеження або очищення територій від вибухонебезпечних предметів безпосередньо корелює з питанням права власності на землю, оскільки втручання у процеси доступу, користування чи розпорядження земельними ділянками вимагає юридичного обґрунтування та забезпечення балансу між гарантіями власності й необхідністю усунення загроз для безпеки населення.

Відповідно до положень ст. 152 ЗК України, механізм захисту прав на земельні ділянки передбачає широкий спектр правових засобів, що можуть бути застосовані у межах судового розгляду. У контексті судового розгляду спорів щодо земельних правовідносин позивач має процесуальну можливість заявити будь-яку позовну вимогу, що не передбачена безпосередньо законодавством чи договірними зобов'язаннями, проте спрямована на фактичне відновлення його прав та законних інтересів. Суд, здійснюючи юрисдикційний контроль за дотриманням правових гарантій, може захистити порушене право у заявлений спосіб, зокрема шляхом визнання відсутності права, за умови, що такий спосіб забезпечує реальне усунення наслідків порушення та виключає необхідність пред'явлення додаткових позовних вимог у майбутньому. Відповідну правову позицію було викладено в постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 22.06.2020 у справі № 922/2155/18 [12].

Фактична відсутність судової практики щодо поновлення права на земельну ділянку при її розмінуванні прямо вказує на необхідність удосконалення нормативного забезпечення компенсаційних виплат власникам земель, що були вилучені з цивільного обігу через мінування. Разом з тим, відсутність законодавчо визначених процедур компенсації шкоди та реституції речових прав ускладнює правозастосовну практику та створює перешкоди для ефективного захисту земельних прав. Своєчасним є нормативне визначення чітких правил з судового розгляду справ із недостатніми правовстановлюючим документами, а також визначення системи позасудового вирішення земельних справ. Водночас, задля усунення потенційних правових спорів щодо поновлення права власності необхідно запровадити спеціальну судову процедуру, яка дозволить оперативно розглядати питання щодо правового режиму земельних ділянок, особливо в ситуаціях, де на момент розмінування виникла зміна суб'єктного складу власників чи конфлікти щодо права користування.

З огляду на необхідність забезпечення правової визначеності та відновлення земельних правовідносин у повоєнний період, архіважливою є робота з розробки чіткого механізму реституції прав власності на земельні ділянки після їх розмінування. Первинним етапом має стати офіційне визнання завершення розмінування земельної ділянки, що передбачає проведення дослідження відповідності території безпековим стандартам. Органи державної влади у сфері протимінної діяльності повинні забезпечити належний правовий режим таких територій шляхом офіційного закріплення відповідних рішень у державному земельному кадастрі та реєстраційних документах.

Після завершення розмінування власники земельних ділянок або уповноважені державні органи повинні пройти процедуру поновлення права власності та користування, тобто, автоматичне повернення правомочностей суб'єкта, якщо земельна ділянка не була вилучена на законних підставах. У разі необхідності компенсації втрат, пов'язаних із обмеженням права власності, має бути в обов'язковому порядку застосований механізм оцінки шкоди.

Не менш важливою є реєстрація поновлених прав, а саме: внесення відповідних змін у Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та оновлення земельного кадастру. Разом з тим, законодавство має передбачати спрощену адміністративну процедуру для громадян, чиї земельні ділянки були тимчасово обмежені у користуванні через мінування, аби уникнути бюрократичних перешкод.

Поновлення права власності та користування земельними ділянками після розмінування потребує розробки комплексного нормативного механізму, що передбачатиме процесуальні аспекти реституції земельних прав, компенсаційні заходи щодо відшкодування збитків власникам земель та землекористувачам, а також гармонізацію національного земельного законодавства з міжнародно-правовими стандартами.

Висновки. Загальний аналіз національного законодавства вказує, що особливий правовий режим земель, що зазнали контамінації вибухонебезпечними предметами, є предметом регулювання норм земельного та екологічного права. Мінування територій спричиняє як обмеження правомочностей власників земельних ділянок, так і впливає на просторове планування, ведення державного земельного кадастру, зонування та реалізацію екологічної політики у сфері збереження родючості ґрунтів та підтримання сталого землекористування. Виходячи з взаємозв'язку між протимінною діяльністю та гарантіями права власності, нагальною необхідністю є правове врегулювання питань реінтеграції земель після розмінування з інтеграцією правових гарантій для власників земельних ділянок у процесі розмінування, що сприятиме правовій визначеності та соціальній стабільності у повоєнний період.

З метою реалізації ефективного правового механізму реституції речових прав на земельні ділянки після їх розмінування слід створити державну програму відновлення земельного фонду, яка включатиме правові, фінансові та адміністративні заходи, спрямовані на забезпечення повернення земельних ділянок до цивільного обігу, запровадження ефективної адміністративної процедури реєстрації відновлених прав, з урахуванням міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18.09.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text.
2. Носік В.В. Законодавче забезпечення права на доступ до використання сільськогосподарських земель в умовах воєнного стану як передумова продовольчої безпеки. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнародної наук.-практ. онлайн/офлайн конференції* (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 30–33.
3. Попович Т.Г. Розмінування приватних земель: приватно-публічні питання землекористування. *Сучасні виклики для приватного права України: європеїзація, діджиталізація, війна: збірник наук. праць за результатами Другої Всеукраїнської наук.-практ. конф.* (13 грудня 2024 р., Київ-Хмельницький). Київ: НДІППіП імені акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2024. С. 106–112.
4. Юзва В.В. Особливості відновлення системи землекористування в Україні у поствоєнний період: *кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр»*: спец. 193. ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2024. 91 с. URL: <https://krs.chmnu.edu.ua/jsui/handle/123456789/3688>.
5. Гопцій Д., Анопрієнко Т. Забруднення земель в Україні внаслідок війни: оцінка масштабів проблеми та пошук шляхів її вирішення. *Екологічна і біологічна безпека в умовах війни: реалії України*. Збірник матеріалів науково-практичної конференції (Україна, Київ, 19–20 липня 2023 р.). Київ, 2023. С. 114.
6. Деревянко Б. Правові та організаційні аспекти поточного і повоєнного розмінування та рекультивації земель в Україні. *Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання правового регулювання*. Збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. (21 квітня 2023 р., м. Київ) / за заг. ред.: В.В. Поєдинок. Київ: Ліра-К, 2023. С. 47–52.
7. Діденко Т., Бас О. Проблеми проведення гуманітарного розмінування на території України. *Наука про цивільний захист як шлях становлення молодих вчених: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. курсантів, студентів, ад'юнктів (аспірантів)*. Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2024. С. 51–53.
8. Основні положення Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них. *Довідкове видання*. 2023. 87 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/11/0365_154-ebook.pdf.
9. Пиріков О.В., Чумаченко С.М., Яковлев Є.О. Геоінформаційний системний підхід до аналізу впливу збройних конфліктів на екологічний стан навколишнього природного середовища. *Екологічна безпека та природокористування*. 2022. № 1 (41). С. 5–17.
10. Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 № 616-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text>.
11. Афтанасів В.М., Ільків Н.В. Механізм державного регулювання земельних відносин в умовах мінної загрози: досвід України. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Львів, 06 грудня 2024 року) / за заг. ред. І.В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2024. С. 275–278.
12. Постанова Верховного Суду від 22.06.2020 у справі № 922/2155/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90154778>.